

Άγιος Γεώργιος (Ροτόντα)

Αρχιτεκτονική

Οι αρχαιολογικές έρευνες έχουν αποδείξει ότι το κτίσμα αποτελούσε τμήμα του συγκροτήματος των ανακτόρων που έκτισε γύρω στα 300 ο καίσαρας Γαλέριος. Ο αρχικός σκοπός του κτίσματος ήταν να χρησιμοποιηθεί είτε ως μαυσωλείο είτε ως ναός λατρείας του Δία και των Καβείρων ή του ίδιου του Γαλερίου. Πιθανή είναι και η εκδοχή ότι ο ναός χρησιμοποιούνταν για τις επίσημες τελετές του παλατιού.

Γύρω στα 400 επί Θεοδοσίου, το κτίσμα μετατράπηκε σε χριστιανική εκκλησία και έγιναν τροποποιήσεις στο κτίσμα:

Διαπλατύνθηκε η ανατολική κόγχη και δημιουργήθηκε ιερό με κόγχη μεγάλη. Η αλλαγή αυτή κλόνισε το κτίσμα με αποτέλεσμα να κατάρρευσει τμήμα του θόλου. Έτσι το ιερό βήμα ξανακτίστηκε με παχύτερα τοιχώματα και πιθανώς τότε ενισχύθηκε και με εξωτερικές αντηρίδες.

Κτίστηκε δεύτερος κυκλικός τοίχος σε απόσταση οκτώ μέτρων από τον αρχικό και ανοίχτηκαν οι 8 κόγχες με αποτέλεσμα ο εσωτερικός τοίχος να μεταβληθεί σε πεσσούς.

Μεταφέρθηκε η κύρια είσοδος από την νότια κόγχη στο δυτικό τμήμα του ναού απέναντι από την κόγχη του ιερού.

Διακοσμήθηκε το εσωτερικό με μωσαϊκά.

Κατασκευάστηκε νάρθηκας στο δυτικό τμήμα.

Ονομασία

Αρχικά δεν μας είναι γνωστό το όνομα του ναού. . Πιθανόν να ήταν αφιερωμένος στους Μάρτυρες λόγω του ψηφιδωτού, ή στον Χριστό με το όνομα "Δύναμις του Θεού". Επίσης υποστηρίχθηκε πως ο ναός αρχικά ονομαζόταν των ναός των Ασωμάτων ή των Αρχαγγέλων όνομα το οποίο δόθηκε και στην ευρύτερη συνοικία (γειτονιά των Ασωμάτων) καθώς και στην ανατολική πύλη (πύλη των Ασωμάτων). Η εκκλησία αυτή χρησίμευσε και ως μητροπολιτικός ναός της Θεσσαλονίκης (1525-1591). Το 1591 μετατράπηκε σε τζαμί από το σείχη Σουλεϊμάν Χορτατζή ο τάφος του οποίου σώζεται μέσα στον περίβολο του ναού. Από την εποχή αυτή σώζεται και ο μιναρές. Το σημερινό της όνομα "Άγιος Γεώργιος" το πήρε πολύ αργότερα από ένα ναό που βρίσκεται απέναντι από τη δυτική είσοδο του περιβόλου του ναού. Το όνομα ροτόντα δόθηκε από τους ξένους περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα λόγω του κυκλικού της σχήματος.

Ψηφιδωτά

Τα ψηφιδωτά του ναού είναι από τα καλύτερα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά που διατηρούνται. Στο κάτω μέρος του ναού απεικονίζονται φανταστικά κτίρια με αψίδες και ημιθόλια. Υπάρχουν επίσης αετώματα, καμάρες και κίονες με παραπετάσματα ανάμεσά τους καθώς και λυχνάρια ή παγώνια. Μπροστά από τα κτίρια υπάρχουν άγιοι με υψωμένα τα χέρια σε στάση δέησης (orantes) και δίπλα τους υπάρχει σημειωμένη η εόρτιος ημέρα του κάθε αγίου καθώς και η ιδιότητά του. Υπάρχουν κληρικοί άγιοι, στρατιωτικοί, γιατροί, ένας αυλητής, ένας υπηρέτης, κυρίως μάρτυρες. Οι άγιοι είναι έτσι κατανεμημένοι ώστε να υπάρχει εορταζόμενος άγιος κάθε μήνα του χρόνου.

Πιο ψηλά, στον τρούλλο, υπάρχει η παριστάνεται ο Χριστός μέσα σε κύκλο βασταζόμενος από αγγέλους. Ανάμεσα στις 8 καμάρες υπάρχουν ψηφιδωτά με διακοσμητικά θέματα (κλαδιά, άνθη, πτηνά και γεωμετρικά σχήματα). Εκτός από τα ψηφιδωτά, στην κόγχη του ιερού βρίσκεται σε τοιχογραφία η παράσταση της Ανάληψης του Χριστού. Η τοιχογραφία χρονολογείται στον 9ο αιώνα.

Τα χαρακτηριστικά των προσώπων που απεικονίζονται συνδέουν την παράσταση με αυτή του τρούλλου της Αγίας Σοφίας. Ο άμβωνας του ναού βρίσκεται έξω από το ναό στο νότιο προπύλαιο. Ο τύπος του είναι ριπιδιόσχημος.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Η Ροτόντα ανήκει στα περίκεντρα οικοδομήματα, στο κυκλικό της σχήμα άλλωστε οφείλει και την ονομασία της. Κτίστηκε στα χρόνια του καίσαρα Γαλερίου, γύρω στα 306 μ.Χ., ως ναός του Δία ή του Κάβειρου ή κατ' άλλους ως Μαυσωλείο του ιδίου. Στον άξονά της κατέληγε πομπική οδός που συνέδεε τη θριαμβική αψίδα του Γαλερίου με το ανακτορικό συγκρότημα, που έχει ανασκαφεί νοτίως της Εγνατίας οδού.

Το κτήριο, διαμέτρου 24,50μ καλύπτει ισοδιάστατος θόλος από οπτόπλινθους, που φθάνει σε ύψος τα 29,80μ.. Ο κυλινδρικός τοίχος, πάχους 6,30μ., διασπάται εσωτερικά σε οκτώ ορθογώνιες κόγχες, από τις οποίες η νότια αποτελούσε την κύρια είσοδο. Η μετατροπή του σε χριστιανικό ναό, αφιερωμένο πιθανότατα στους Ασωμάτους ή Αρχαγγέλους, συντελέστηκε στη διάρκεια των παλαιοχριστιανικών χρόνων, άγνωστο πότε ακριβώς. Την ίδια περίοδο διανοίχθηκε και διευρύνθηκε η ανατολική κόγχη και κατασκευάστηκε το ιερό βήμα, ένας ορθογώνιος χώρος με ημικυκλική αψίδα στα ανατολικά. Γύρω από το κτήριο προστέθηκε κλειστή στεγασμένη στοά (πλάτους 8μ.) που επικοινωνούσε με τον κεντρικό χώρο μέσω επτά κογχών που διανοίχθηκαν στον αρχικό πυρήνα. Στη δυτική κόγχη διαμορφώθηκε νέα είσοδος με νάρθηκα και προστέθηκε πρόπυλο με δύο παρεκκλήσια, ένα κυκλικό ανατολικά και ένα οκταγωνικό δυτικά. Καμία από τις παραπάνω προσθήκες, με εξαίρεση τη διαμόρφωση της ανατολικής κόγχης, δεν σώζεται σήμερα. Τα λαμπρότερα όμως λείψανα από την παλαιοχριστιανική φάση του μνημείου είναι τα εξαιρετικής ποιότητας ψηφιδωτά. Τις φωτιστικές

θυρίδες και τα εσωρράχια των καμαρών στη βάση του θόλου κοσμούν ψηφιδωτά, των οποίων ο πλούτος των θεμάτων με φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα και η λαμπρότητα των χρωμάτων εντυπωσιάζει. Στο θόλο αναπτύσσονταν οι μεγάλες συνθέσεις σε τρεις επάλληλες ζώνες. Η χαμηλότερη, γνωστή στη βιβλιογραφία και ως ζώνη των μαρτύρων, διαιρείται σε οκτώ διάχωρα, στα οποία εικονίζονται δεόμενοι μάρτυρες μπροστά από μνημειακά αρχιτεκτονήματα. Στο ανατολικό διάχωρο που καταστράφηκε όταν κατέρρευσε το εκεί τμήμα του θόλου, τα κατεστραμμένα τμήματα του ψηφιδωτού συμπληρώθηκαν με τοιχογραφία από τον ιταλό ζωγράφο S. Rossi το 1889. Η μεσαία ζώνη των ψηφιδωτών του θόλου είναι σχεδόν κατεστραμμένη. Σώζεται μόνο το κατώτατο τμήμα, όπου διακρίνονται πάνω στο έδαφος πόδια ανδρικών μορφών σε έντονη κίνηση, πιθανότατα αγγέλων. Από την ψηφιδωτή παράσταση της τρίτης ζώνης σώζονται τα κεφάλια τριών εκ των τεσσάρων αγγέλων που ανακρατούν τριπλή "δόξα" από πολυποίκιλτα στεφάνια με πολυάκτινα αστέρια, πλοχμό με καρπούς και κλαδιά και πολύχρωμη ίριδα. Μεταξύ των αγγέλων εικονίζεται το μυθικό πτηνό φοίνικας να προβάλλει πάνω σε ερυθρό ακτινοβόλο δίσκο. Στο κέντρο της "δόξας" από την παράσταση του Χριστού σε χειρονομία θριάμβου διακρίνεται το προσχέδιο με κάρβουνο πάνω στις πλίνθους του θόλου.

Οι μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις που έγιναν στο μνημείο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο επιβάρυναν τη στατική του επάρκεια. Οι σεισμοί των αρχών του 7ου αι. κατέστρεψαν την αψίδα του ιερού και το υπερκείμενο τμήμα του θόλου. Η αψίδα, μετά την αποκατάστασή της, ενισχύθηκε εξωτερικά με δύο αντηρίδες και διακοσμήθηκε τον 9ο αι. με την τοιχογραφία της Αναλήψεως.

Το 1590/1 μετατράπηκε σε τζαμί από τον Σείχη Σουλεϊμάν Χορτατζή Εφέντη.

Οι σεισμοί που έπληξαν την πόλη της Θεσσαλονίκης το 1978, προξένησαν σοβαρές βλάβες στο μνημείο. Οι αναστηλωτικές εργασίες απαίτησαν μεγάλες επεμβάσεις στο κτήριο και τον διάκοσμό του, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων έχει περατωθεί.

ΑΓΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1.Ιερα μητροπολη Θεσσαλονικης

Οι πρώτες πληροφορίες για την ιστορία της μονής της αγίας Θεοδώρας προέρχονται από το Βίο της Οσίας. Όταν η Οσία κατέφυγε εκεί σε ηλικία 25 ετών για να μονάσει (το έτος 837), η μονή ήταν αφιερωμένη στο όνομα του πρωτομάρτυρος Στεφάνου. Οι χώροι της μονής του αγίου Στεφάνου που μαρτυρούνται ρητὰ και κατ' επανάληψη στο κείμενο του Βίου είναι το παρεκκλήσιο της Υπεραγίας Θεοτόκου όπου τοποθετήθηκε το λείψανο της οσίας κατὰ τη μετακομιδή του, το κοινοτάφιο των αδελφών της μονής, η τράπεζα, το μαγειρείο, τα κελλιά, ο χώρος υφαντουργίας, ο μύλωνας, η αυλή, το βαλανείο, το φρέαρ και το θυρωρείο. Το καθολικό

της μονής πιθανόν είχε παρόμοια αρχιτεκτονική μορφή μ' αυτήν της Αγίας Σοφίας, φυσικά σε μικρότερες διαστάσεις.

Μετά τη μετακομιδή του λειψάνου της οσίας Θεοδώρας, τον Αύγουστο του 893, η μονή μετονομάστηκε σε μονή της αγίας Θεοδώρας. Εξ αρχής λειτουργούσε με το κοινοβιακό σύστημα. Δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς και για ποιους λόγους η μονή της αγίας Θεοδώρας έπαυσε να λειτουργεί μ' αυτήν την ιδιότητα και λειτουργούσε πλέον ως ενοριακός ναός. Είναι μόνο γνωστό ότι αυτό συνέβη το 18ο αιώνα.

Στην ιερά μονή της Αγίας Θεοδώρας μόνασαν η αδελφή του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης αγίου Νείλου Καβάσιλα και η μητέρα τού αγίου Νικολάου Καβάσιλα του Χαμαετού.

Το 1430 με την άλωση της Θεσσαλονίκης, οι Τούρκοι κατατεμάχισαν τὸ ἅγιο λείψανο της Οσίας. Ωστόσο η μονή δε δημεύθηκε, ούτε μετατράπηκε σε τζαμί. Μάλιστα κατ' αυτήν την περίοδο ήταν μία από τις τρεις μονές που λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη μετά την άλωσή της και αριθμούσε διακόσιες μοναχές. Η μονή ονομαζόταν τουρκικά Kizlar Manastir (Μοναστήρι των Κοριτσιών) και βρισκόταν σε μία από τις δώδεκα χριστιανικές συνοικίες της πόλης.

Το καθολικό της μονής επλήγη καίρια κατά τις δύο πυρκαγιές του 1890 και 1917. Η πυρκαγιά του 1917 κατέστρεψε ολοκληρωτικά το καθολικό της μονής. Το μόνο κτίσμα που διασώθηκε ήταν το κωδωνοστάσιο του ναού, το οποίο κτίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνας.

Ο νέος ναός κτίστηκε πλησίον του κατεστραμμένου καθολικού το 1935 και το 1957 ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων ο Α' ανήγειρε τη δυτική πτέρυγα της μονής, όπου λειτούργησαν διαδοχικά φοιτητικό οικοτροφείο και Εκκλησιαστική Σχολή. Από το 1974 λειτουργεί ως ανδρική μονή, ενώ το 1989 ιδρύεται στο χώρο της μονής το Κέντρο Αγιολογικών Μελετών της Ι. Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

Η μονή συντηρεί με δικούς της πόρους το οικοτροφείο του Αγίου Αντωνίου και προβαίνει σε εκδόσεις βιβλίων. Τέλος, υπό τήν κηδεμονία της έχει πέντε μετόχια στο χώρο της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης : 1. το ναό του Αγίου Αντωνίου, 2. το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου του Τρανού, 3. το ναό του Αγίου Παντελεήμονος, 4. το παρεκκλήσιο της Παναγίας Ελεούσης και 5. το ναό του Οσίου Δαβίδ.

2.Δημος Θεσσαλονικης

Πρότυπο αγνής και ταπεινής ψυχής μέσα στις νέες της Θεσσαλονίκης η Θεοδώρα, από πολύ μικρή έκανε ζωή αγία. Ο κόσμος με τις ποικίλες ηδονές του δεν την ενδιέφερε. Άνηκε ολόψυχα στο Χριστό. Είχε μεγάλο πόθο να βγει εντελώς έξω από το ρεύμα των κοσμικών θορύβων. Διότι ανήκε στην εκλεκτή μερίδα των ανθρώπων, για τους οποίους ο Χριστός είπε, «οὐκ εἰσὶν ἕκ τοῦ

κόσμου» (Ιωάννου, ιζ' 14). Δεν έχουν, δηλαδή, φρονήματα του κόσμου, που ζει μακριά από την αλήθεια, μέσα στην αμαρτία. Ο πόθος αυτός της Θεοδώρας την έφερε στη μοναχική ζωή, όπου με προσευχές, αγρυπνίες και μελέτη του θείου λόγου, σφυρηλατούσε ακόμη περισσότερο τον εαυτό της. Με τα χρήματα δε, από την πώληση των εργόχειρων της, χόρταινε τους πεινασμένους συνανθρώπους της. Αλλά και με τις αδελφές στο μοναστήρι, έζησε με ειρήνη, πραότητα και μακροθυμία. Έτσι, έμεινε ζωντανό υπόδειγμα και όταν ακόμα πέθανε. Μάλιστα, τόση μεγάλη εκτίμηση είχε από την ηγουμένη του μοναστηρίου, ώστε, όταν αυτή απεβίωσε, σύμφωνα με δική της επιθυμία την έθαψαν δίπλα στη Θεοδώρα. Η παράδοση αναφέρει ότι, όταν οι μοναχές άνοιξαν τον τάφο, βρήκαν το λείψανο της Θεοδώρας ακέραιο.

Πρέπει όμως να αναφέρουμε ένα ακόμη Συναξάρι, το οποίο παραθέτει ο Σωφρόνιος Ευστρατιάδης με βάση το Λαυριωτικό Κώδικα Ι 70 και το οποίο δεν εμφανίζει καμιά σύγκλιση με τα ανωτέρω. Η Αγία Θεοδώρα, σύμφωνα με αυτό το Συναξάρι, ήταν από τη νεανική της ηλικία πόρνη, αλλά μετά την παρέλευση αρκετών ετών μετανόησε. Διένειμε την περιουσία της στους φτωχούς και εισήλθε σε ένα βαθύ λάκκο αναμένοντας κάποια θεϊκή εντολή. Αφού διέμεινε εντός του ορύγματος επί πέντε έτη «προσκαρτεροῦσα ἐν νηστείᾳ καὶ προσευχῇ καὶ γυμνότητι σαρκὸς καὶ ταλαιπωρία», την γνωστοποιήθηκε με αγγελικό όραμα η συγχώρεση των αμαρτιών της. στην συνέχεια έχτισε ένα μικρό κελί, όπου εγκαταβίωσε για την υπόλοιπη ζωή της, ενώ μετά την κοίμησή της επιτέλεσε πλήθος θαυμάτων. Ίσως πρόκειται περί άλλης ομωνύμου εκ της αυτής πόλεως, περί της οποίας όμως οι Συναξαριστές σιωπούν.

Πρόσφατα, εν τούτοις, αποδείχθηκε ότι τα γλωσσικά δεδομένα του Συναξαρίου της 5ης Απριλίου συγκλίνουν με αυτά του Βίου και της Διηγήσεως για τη μετακομιδή του λειψάνου της Οσίας Θεοδώρας της Μυροβλύτιδος εξ Αιγίνης (τιμάται 3 Αυγούστου ή κατ' άλλους 29 Αυγούστου). Επιπλέον, εντοπίστηκαν και εσωτερικά στοιχεία του Συναξαρίου, που καταδεικνύουν τη νοηματική σχέση του με τα δύο κείμενα του Γρηγορίου κληρικού και την εξάρτησή του από αυτά, γεγονός που οδηγεί στην ανεπιφύλακτη ταύτιση της Οσίας Θεοδώρας του Συναξαρίου με την Οσιομυροβλύτιδα Θεοδώρα.

Ένα, επίσης, σοβαρό πρόβλημα που συνδέεται με την ταύτιση ή τον διαχωρισμό των δύο ομωνύμων Οσίων είναι το υμνογραφικό και συγκεκριμένα ο Κανόνας προς τιμήν της Οσίας Θεοδώρας, που αποδίδεται στη γραφίδα του Οσίου Ιωσήφ του Υμνογράφου. Ο Κανόνας αυτός, ο οποίος αντλεί από το Συναξάρι της 5ης Απριλίου, επιγράφεται σε ένα μεγάλο υμνογράφο της Εκκλησίας, ο οποίος διέμεινε και στη Θεσσαλονίκη και συνέγραψε Κανόνες προς τιμήν αρκετών Θεσσαλονικέων Αγίων, αλλά κοιμήθηκε σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη το έτος 886 μ.Χ., δηλαδή έξι χρόνια πριν από την κοίμηση της Οσίας Θεοδώρας της Μυροβλύτιδος. Η μοναδική απάντηση που μπορεί να δοθεί στο σοβαρό αυτό πρόβλημα, το οποίο παραμένει ανοικτό, είναι η απόδοση του Κανόνος σε κάποιο μαθητή του, πιθανότατα τον Θεοφάνη τον Σικελό, πολλοί Κανόνες του οποίου, όπως έχει διαπιστωθεί από την έρευνα, φέρουν στην ακροστιχίδα τους το όνομα του Ιωσήφ.

Αγιος Δημητριος Πολιουχος

Ο Ι. Ναός του Αγίου Δημητρίου του Μυροβλήτου κτίσθηκε στα μέσα του 5ου αι. από τον έπαρχο του Ιλλυρικού Λεόντιο πάνω στον τάφο του Αγίου, ο οποίος μαρτύρησε ως χριστιανός με το στρατιωτικό αξίωμα του ανθυπάτου επί του αυτοκράτορος Μαξιμιανού (292-311), που διέταξε «λόγχαις ἀναιρεθῆναι τὸν μάρτυρα» μετά την ήττα του Δανδήλου παλαιστού Λυαίου από τον μαθητή του Δημητρίου Νέστορα στον χώρο του Σταδίου της πόλεως. Μεγάλη πυρκαγιά μεταξύ των ετών 629 και 639 κατέστρεψε μεγάλο μέρος αυτού του κτηρίου. Η ευσέβεια του λαού της Θεσσαλονίκης με επικεφαλής τον Επίσκοπο Ιωάννη τον ξανακτίζει διευρύνοντάς τον. Το 904 ο Ναός λεηλατήθηκε από τους Σαρακηνούς και αρπάχτηκε σε κομμάτια το ιερό «Κιβώριο». Άλλη διαρπαγή νέου «Κιβωρίου» σημειώνεται από τους Νορμανδούς 281 χρόνια αργότερα, όταν καταλήφθηκε η πόλη από αυτούς το 1181.

Το 1493 ο Ναός μετατρέπεται σε τζαμί από τους Τούρκους. Στο βορειοδυτικό μέρος του Ναού μεταφέρεται το κενοτάφιο του Αγίου και απομονώνεται από το Τζαμί. Με την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης το 1912 ο Ναός επαναλειτούργει ως χώρος λατρείας - τιμής του Αγίου Δημητρίου. Η πυρκαγιά της 5ης και 6ης Αυγούστου του 1917 αποτεφρώνοντας τα δύο τρίτα της Θεσσαλονίκης μετέβαλε σε ερείπια και τον ιστορικό Ναό, ο οποίος επί χίλια πεντακόσια συνεχή έτη αποτελούσε το κόσμημα και το καύχημα της δεύτερης πρωτεύουσας του ελληνικού Γένους. Αναστηλωτικές εργασίες αποκατέστησαν την αρχική του μορφή. Για το ιστορικό του Ναού του Αγίου Δημητρίου και για την τιμή του Μυροβλήτου Μάρτυρος υπάρχουν πλούσιες πηγές, από τις οποίες μπορεί να σχηματιστεί όχι απλά μια ιστορική εικόνα, αλλά και να κατανοηθεί η ιδιαιτερότητα της ιστορίας της Θεσσαλονίκης, που έζησε παράλληλα και άρρηκτα συνδεδεμένη με την τιμή του Μυροβλήτη και προστάτης της Αγίου. Με το διάταγμα των Μεδιολάνων, που υπέγραψε ο Μ. Κωνσταντίνος το 313 μ.Χ., οι Θεσσαλονικείς Χριστιανοί ελεύθερα πλέον έσπευσαν αμέσως να τιμήσουν τον συμπολίτη τους μάρτυρα Δημήτριο, χτίζοντας έναν μικρό Ναό «οικίσκο» στο χώρο όπου είχε μαρτυρήσει και ταφεί, κοντά στο υπόγειο ερειπωμένου ρωμαϊκού λουτρού δίπλα στο Στάδιο της πόλεως: «...οἰκία φορητοῖς ἐπικεχωσμένη καὶ στενουμένη ὑπὸ τῶν περιβόλων τοῦ δημοσίου λουτροῦ και τοῦ σταδίου». Ο χώρος αυτός του Ναΐσκου του Αγίου Δημητρίου γρήγορα έγινε κέντρο της λατρείας - τιμής του. Απ' όλα τα μέρη συνέρρεαν οι πιστοί, άλλοι για να προσευχηθούν στον τάφο του Μεγαλομάρτυρος και άλλοι για να θεραπευθούν από βαριές ασθένειες με το μύρο που ανέβλυζε από τον τάφο του Αγίου. Μεταξύ των προσκυνητών ήταν και ο έπαρχος του Ιλλυρικού Λεόντιος από το Σίρμιο, ο οποίος θεραπεύθηκε τελείως από ασθένεια που έπασχε. Ο Λεόντιος από ευγνωμοσύνη προς τον Άγιο Δημήτριο έκτισε στα 413 στην ίδια θέση του μικρού Ναού νέο επιβλητικό Ναό που με διάφορες προσθήκες, επισκευές και διαρρυθμίσεις σώθηκε μέχρι τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917, οπότε και καταστράφηκε, για να αναστηλωθεί στη συνέχεια «ἔκ βάθρων».

Ο Ναός του Αγίου Δημητρίου ως μνημείο τέχνης αποτελεί ένα από τα πλέον υπέροχα χριστιανικά μνημεία της ελληνικής Ανατολής. Η αρχιτεκτονική του μας διέσωσε τον γνησιότερο τύπο της ελληνιστικής βασιλικής ή των δρομικών Ναών, με ξύλινη αμφικλινή στέγη. Φέρει εγκάρσιο κλίτος έμπροσθεν του Ιερού Βήματος και υπερώα επάνω από όλα τα κλίτη και τον νάρθηκα. Η σημερινή της μορφή είναι του 7ου αι. και αποτελεί μία από τις σημαντικότερες

εκκλησίες - μαρτύρια. Χωροταξικά τοποθετείται στο κέντρο της παλαιάς πόλεως, βορειοανατολικά της αρχαίας αγοράς. Έχει διαστάσεις κάτοψης 43,58 μ. (μήκος) και 33 μ. (πλάτος). Με τέσσερις κιονοστοιχίες η Βασιλική χωρίζεται σε πέντε κλίτη ή στοές. Το μεσαίο κλίτος είναι ευρύτερο από τα υπόλοιπα τέσσερα, χωρίζεται από αυτά με οκτώ πράσινους, δώδεκα λευκούς κίονες και τέσσερις πεσσούς, που κοσμούνται με κιονόκρανα, τα οποία στέφονται με επιθέματα. Η επένδυση των τοίχων και των πεσσών με πολύχρωμες πλάκες συνιστούν την ορθομαρμάρωση του υπερυψωμένου κεντρικού κλίτους. Τα πλάγια κλίτη στεγάζονται με κλιμακωτές στέγες, ώστε να δημιουργούνται μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα, δια των οποίων εισέρχεται άπλετο φως στον μεγαλόπρεπο εσωτερικό χώρο της Βασιλικής. Άνωθεν των πλαγιών κλιτών οικοδομήθηκαν ευρύχωροι Γυναικωνίτες. Οι δεκαπέντε περίπου παραλλαγές των κιονοκράνων, όπως οι διακοσμήσεις ακανθώδους σχήματος, οι κεφαλές κριών, λοιποί φυτικοί διάκοσμοι, αετοί με ανοικτές τις πτέρυγές του κ.ά, μας διασώζουν μια χριστιανική τέχνη απaráμιλλης ποιοτικής αξίας και αισθητικής. Ένα έκτο κλίτος διαμορφώνεται κάθετα στα προηγούμενα, φέρει τέσσερις ερυθρούς και οκτώ λευκούς κίονες και τέσσερις πεσσούς με κορινθιακά κιονόκρανα και επίκρανα και φιλοξενεί το Ιερό Βήμα του Ναού, μετά των πτερυγίων αυτού και της ημικυκλικής αφίδος. Ας σημειωθεί εδώ ότι το υλικό κατασκευής των κιόνων είναι αιγυπτιακός πορφυρίτης, προκονησιακό μάρμαρο και θεσσαλικός ή ατράκιος λίθος.

Η είσοδος στον Ναό παλαιά γινόταν από τη δυτική πλευρά, διά της μεγάλης ορθογωνίου αυλής, στην οποία ανηγέρθη κυκλικό περιστύλιο (αίθριο ή atrium) έχοντας εν τω μέσω τοποθετημένη την φιάλη αγιασμού, μαρμάρινη στεγασμένη λεκάνη, περιστοιχισμένη από οκτώ μαρμαρίνους κίονες, στολισμένη εξωτερικά με ραβδώσεις. Σήμερα σώζεται μόνο η λεκάνη, ενώ το υπόλοιπο της φιάλης έχει καταστραφεί. Διά της εισόδου εισερχόμαστε στον μεγαλοπρεπή Νάρθηκα, ο οποίος φέροντας εν τώ μέσω αυτού δύο πράσινους κίονες, σχηματίζει το Τρίβηλον του Ναού, που οδηγεί στον κυρίως Ναό. Με την ανέγερση της Βασιλικής από τον Λεόντιο αναπτύσσεται ιδιαίτερα η τιμή του Αγίου Δημητρίου διά της κατασκευής εξαγωνικού Κιβωρίου «πρὸς τοῖς λαοῖς πλευροῖς», κοντά στην αριστερή κιονοστοιχία του μεσαίου κλίτους, όπου κατόπιν οραμάτων και ενυπνίων δημιουργήθηκε η πίστις ότι «ὑπὸ γῆν κεῖται τὸ πανάγιον λείψανον». Γύρω στα 1481 στο εσωτερικό του Ναού, στην αριστερή κιονοστοιχία αμέσως μετά τον νάρθηκα, τοποθετήθηκε ο μαρμαρίνος, αναγεννησιακού ρυθμού, τάφος του Λουκά Σπαντούνη, κάτωθεν του οποίου σώζεται μέχρι και σήμερα δεκατριάστιχη επιγραφή που συνιστά εγκώμιο στον Θεσσαλονικέα πρόκριτο. Από τότε που κυριεύτηκε η πόλη από τους Τούρκους πλήρωνε βαρύτατο φόρο στους κατακτητές, ώστε να παραμείνει ο Ναός στη διάθεση των ευσεβών Θεσσαλονικέων. Το 1490 ή 1491 ο Ναός επί σουλτάνου Βαγιαζίτ Β' (1481-1512) μετατράπηκε σε τζαμί με το όνομα «Κασημέ - Τζαμί», για να παραδοθεί και πάλι στη θεία λατρεία των ευσεβών ορθοδόξων χριστιανών το 1912, αμέσως μετά την απελευθέρωση της συμπρωτεύουσας.

Η μεγαλοπρέπεια του Ι. Ναού του Αγίου Δημητρίου δεν συνίσταται μόνο στη λαμπρή πραγματικά αρχιτεκτονική του. Η πολύχρωμη ορθομαρμάρωση και ο πλούσιος γλυπτικός διάκοσμος προσδίδουν στο έργο της ανέγερσης και εξωραϊσμού του Ναού μοναδική,

διαχρονική, μνημειακή αξία. Η ορθομαρμάρωση και η επένδυση με ποικίλες μαρμάρινες πλάκες των κιονοστοιχιών, του μεσαίου κλίτους, του Νάρθηκα και άλλων ιερών, ως επίσης τα γείσα, οι πεσσοί, τα κιονόκρανα, τα θωράκια, τα επιστύλια και τα επιθήματα που συνιστούν την προσφορά υψηλής γλυπτικής τέχνης στον ευπρεπισμό του Ναού και προσθέτουν μεγαλύτερη λαμπρότητα στην Βασιλική του Αγίου Δημητρίου. Στην τουρκοκρατία τα γλυπτά χρησιμοποιήθηκαν για την επίστρωση του δαπέδου του Ναού (που είχε ήδη μετατραπεί σε τζαμί), απομακρύνθηκαν ή χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό για την ανέγερση του μιναρέ. Ότι υλικό βρέθηκε κατά τις εργασίες αναστήλωσης του Ι. Ναού μετεφέρθηκε στην Κρύπτη. Ο ζωγραφικός διάκοσμος της Βασιλικής, που συνίσταται από μωσαϊκά και τοιχογραφίες, καθιστά έτι επιβλητικότερο τον ναό, καθώς ο διάκοσμος αυτός αντιπροσωπεύεται από έργα διαφόρων περιόδων και φάσεων της βυζαντινής τέχνης. Τα μωσαϊκά του βορείου και νοτίου κλίτους, τα μωσαϊκά των κτητόρων, του Αγίου Σεργίου, της Θεοτόκου μετά του Αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτου, του Αγίου Δημητρίου, σε διάφορα σημεία και σε ποικιλία συνθέσεων καλύπτουν χρονική περίοδο από τον Στ' μέχρι τον Θ' αιώνα. Το πλήθος των τοιχογραφιών με την υψηλή τεχνική, την ευρύτατη θεματολογία και την άριστη προσαρμογή τους στις δεδομένες επιφάνειες, προσθέτουν έντονη διδακτική τους αξία γραφικότητα και χάρη υψηλής καλαισθησίας. Καταλήγοντας θα μπορούσαμε να πούμε πως η βασιλική του Αγίου Δημητρίου, στολισμένη με τα πολύχρωμα δάπεδα και τις ορθομαρμαρώσεις και ακόμη με τα ψηφιδωτά στους τοίχους, στα τόξα και στους θόλους, με φιλοδουλεμένα κιονόκρανα και ανάγλυφα θωράκια και τέμπλα και με άλλα γλυπτά, καθώς και με φορητές εικόνες, από τις οποίες αρκετές έχουν σημειωθεί στα κείμενα εποχής, συνιστά ένα μνημειακό πραγματικά κτίσμα θαυμαστής μορφολογίας.

Αν και έχουν περάσει τόσοι αιώνες από τον καιρό της κατασκευής της και έχει ταλαιπωρηθεί από τον χρόνο, σεισμούς, πυρκαγιές και αναστηλώσεις, διατηρεί τη γνησιότητα και το πνεύμα της μεγαλοφροσύνης που ξεχωρίζει την αρχιτεκτονική της εποχής, καθώς και την έξοχη και διαχρονική καλλιτεχνική αξία και αισθητική, όπως μπορούμε να κρίνουμε από όσα μέρη διασώθηκαν. Κατανοούμε λοιπόν τους λόγους διά τους οποίους η Βασιλική του Αγίου Δημητρίου κυριαρχεί λειτουργικά και οπτικά επί σειρά αιώνων στη Θεσσαλονίκη, μια και υπήρξε όχι μόνο το κέντρο της τιμής του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου και προστάτη της πόλεως, αλλά και ο κατεξοχήν λατρευτικός χώρος της πρωτεύουσας της μακεδονικής γης, όπου η χριστιανική πίστη συνδέθηκε άμεσα και άρρηκτα με τις παραδόσεις και την ιστορία του Ορθόδοξου Ελληνικού Έθνους.